

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477.82)"192/193":323.282

О. І. Бонь

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ У ПРИКОРДОННИХ РАЙОНАХ ВОЛИНІ У 1920–1930 рр.

У міжвоєнний період, після поразки у боротьбі за власну державність українські території були розділені між кількома країнами. Це створило проблему прикордоння, яке було ареною боротьби комуністичної системи та сусідніх держав. У відповідь більшовицький режим почав жорстокі репресії проти селянського повстанського руху, який піднявся проти політики “воєнного комунізму”. Його особливістю на Волині була орієнтація на державність УНР. Нова хвиля повстань піднялась у період колективізації та розкуркулення. Матеріали окремої папки політбюро ЦК КП(б)У, де відображено роботу комісії по політичним справам, дають змогу побачити боротьбу з повстанцями, диверсантами, шпигунами. Вони свідчать, що широкі верстви населення протистояли більшовицькому режиму. Депортації населення із прикордонних регіонів в глибоку Україну та СРСР також поєднувались із створенням укріплених районів.

Ключові слова: *політичні репресії, прикордоння, Волинь, 1920-1930 рр., окрема папка політбюро, політичні справи, Олевськ.*

DOI 10.34079/2226-2830-2023-13-35-36-7-21

Більшовицький переворот і становлення комуністичного тоталітарного режиму в Україні на території колишньої Російської імперії започаткувало складну проблему створення і облаштування кордонів. Але ще складнішою була проблема співіснування двох ідеологічно ворогуючих політичних систем. Територія України, як до створення СРСР, так і після 30 грудня 1922 р., була форпостом просування впливу більшовицького режиму, який не відмовився від “експорту революції” на захід Європи. Ще більш ускладнювало ситуацію те, що після програшу українців у боротьбі за державність, землі України були розділені між кількома країнами. Також і в Україні жили великі національні спільноти, основний етнічний масив яких знаходився у сусідніх країнах. Це створювало, на думку більшовицьких вождів, не тільки загрози, а і можливості для протидії “ворожому капіталістичному світові”.

Так виникла проблема прикордоння з Польщею, Румунією, які фактично стали “буферними” державами. Питання прикордоння було тісно пов’язане і з багатьма іншими процесами і проблемами, які в 1920-1930 рр. відбувались в радянській Україні і в сусідніх державах та впливали на життя цих регіонів. Це і проведення політики “воєнного комунізму”, НЕПу, колективізації і розкуркулення, масових

репресій. Політика більшовицького режиму в українському прикордонні мала також і свою власну логіку, періодизацію і наслідки.

Згадані процеси мають велику історіографію. Зокрема загальні питання причин і наслідків селянського повстанського руху і репресивної відповіді на нього більшовицького режиму. Поняття “політичного бандитизму”, як реакції селян на “воєнний комунізм” детально досліджував О. Вільховик (Вільховик, 2009). Цей же період і тематику із наголосом на форми боротьби більшовицької влади з повстаннями селян вивчала О.І. Ганжа (Ганжа, 1992). З юридичної точки зору В. Греченко (Греченко, 2020) та Х. Кульгавець (Кульгавець, 2014) студіювали сам термін “політичний бандитизм” в радянському дискурсі. Серед багатьох досліджень селянських рухів та їх типологізації варто відзначити роботи про період Української революції (Михайлюк, 2011; Пасічна, Кирилюк та Берестовий, 2019). Найбільше для дослідження репресій радянського режиму та роботи радянських спецслужб у прикордонні зробив Р. Подкур (Подкур, 2014), який розкрив також проблеми збройних виступів селян (Подкур, 2005).

Метою даної роботи є дослідження політичних репресій у прикордонній частині Волині радянської України в 1920-1930 рр., їх причини, форми і наслідки.

Спочатку зупинимось на тому, що проведення нових кордонів на заході українських земель не враховувало інтереси українського народу, який програв військову боротьбу за власну державність. Вони були результатом домовленості сусідніх держав та держав-переможців у Першій світовій війні. Тому було закладено потенціал для великої кількості політичних, соціальних, міжетнічних конфліктів і проблем. І найперша з них — перший комуністичний штурм, тобто соціальний експеримент “воєнного комунізму”. Саме його заходи на селі — продрозкладка, реквізиції продовольства, насилля продзагонів привело до масового опору селянства. Термін «бандитизм» у політичний лексикон більшовицького режиму, як оцінку повстань селянства, увів В. Ленін на X з’їзді РКП(б) у березні 1921 р. Більшовицький вождь наголошував тоді, що на селі посилюються політичні протиріччя і це породжує «бандитизм», тому партія повинна «поставити крапку» в цій ситуації (Пасічна, Кирилюк та Берестовий, 2019, с. 103).

Суспільно-політичну активність селянства, яку влада визначала як «бандитизм» або «куркульська контрреволюція», у сучасній історіографії називають «повстанським рухом», а вчені класифікують як «політичний бандитизм» (Пасічна, Кирилюк та Берестовий, 2019, с. 103). В. Ченцов під політичним бандитизмом розуміє «сукупність виступів, заворушень, змов, заколотів, збройної боротьби й підпільної діяльності різних за ідеологічною спрямованістю політичних сил» (Ченцов, 2000). Згодом, в умовах колективізації і розкуркулення у 1930 рр. наголос у більшовицькій термінології робився на політичний складник повстанського руху селянства і це використовувалось для обґрунтування репресій проти противників радянської влади і особистої влади Сталіна (Греченко, 2020, с. 25).

Форсована комунізація у 1919-1920 рр. привела до антибільшовицьких настроїв серед більшості селян у всій Україні. Наприкінці 1920-на початку 1921 р. у повстанських загонах було понад 100 тис. чоловік (майже кожен тридцятий селянин) (Ганжа, 1992, с. 32). Широка соціальна база повстанства змусила більшовиків не тільки застосовувати різний спектр репресивних заходів, а і

використати значну кількість військ після перемоги над Врангелем у 1920 р. - дві третини регулярної армії та внутрішньої охорони (ВОХР) і внутрішньої служби (ВНУС), частин особливого призначення — понад 50 тис. чоловік (Вільховик, 2009, с. 287). І у офіційних документах та політичному дискурсі більшовицького режиму послуговувались двома термінами — політичний і кримінальний бандитизм. Під політичним бандитизмом малась на увазі тоді вся боротьба селянства проти комунізації села без огляду на причини і соціальне спрямування. На початку 1921 р. було зафіксовано в Україні 118 селянських повстань, (Вільховик, 2009, с. 287).

У 1920 р. більшовики практично не контролювали українського села через масовість постань. До того ж “політичний” бандитизм мав певні варіанти в Україні. Так О. Ганжа зазначає, що ідеологічним наповненням повстанського руху на Півдні і Лівобережжі був анархо-комунізм та вплив партій есерівського типу, а на Правобережжі більшість повстанців виступало з лозунгом самостійності України і підтримувало УНР. Але участь військ УНР на чолі з С. Петлюрою разом з військами Польщі у 1920 . у війні проти більшовиків розкололо українську інтелігенцію, ослабило селянський повстанський рух (Ганжа, 1992, с. 31).

Водночас посилювались репресії проти селянства. 20 квітня 1920 р. РНК УСРР прийняла “Коротку інструкцію щодо боротьби з бандитизмом та куркульськими повстаннями”. Запроваджувався інститут заручників та колективна відповідальність. Голови місцевих Надзвичайних комісій (НК) брали на облік цінних як заручники представників колишніх панівних верств і надсилали списки до Всеукраїнської надзвичайної комісії (ВУНК) (Кульгавець, 2014, с. 22). У серпні 1920 р. запроваджено інститут п’яти- та десятихатників, які повинні були відповідати за те, щоб жителі їх частини села, не контактували з повстанцями і життям власних родин відповідали за “порядок” на селі (Ганжа, 1992, с. 31-32).

Активно вдавалась влада і створенню органів влади на селі — комнезамів, які ставали об’єктами нападів повсталих і мали завдання соціально розколювали село. Також була використана амністія для ослаблення селянського руху. У березні 1921 р. вона оголошена Всеукраїнським з’їздом рад і згодом неодноразово. Скористались нею близько 10 тис. осіб. Поступове ослаблення повстанського руху привело до насильних конфіскацій ресурсів і мобілізації повсталими селян і, відповідно, до падіння його авторитету та підтримки (Ганжа, 1992, с. 33).

Багато в чому вирішальним був для українського повстанського селянського руху 1921 р. Саме тоді, за твердженням Р. Подкура, був пік повстанського руху. В УСРР було зареєстровано 1376 збройних нападів на населенні пункти, 259 — на радянські органи влади, 342 — на продовольчі та промислові установи і підприємства. Лише в першій половині 1921 р. загинуло близько 1,5 тис. червоноармійців, активістів, партійних та радянських працівників, мирних громадян. Втрати повстанців склали 3785 вбитих, 745 поранених, 1475 осіб взято в полон (Подкур, 2005, с. 96). На Волині діяли повстанські формування Струка, Мордалевича, Соколовського, Лисиці, Деркача, яких офіційно називали бандами (Соловей, 2009, с. 302). Згодом у тому ж році поразка Другого зимового походу і розгром органами ВУНК Всеукраїнського повстанкому та інших підпільних структур, найбільших повстанських загонів, запровадження НЕПу привело до поступового зменшення інтенсивності боротьби, хоча і не припинило її.

Водночас, не дивлячись на вдавану лібералізацію часів НЕПу, розширювались повноваження Державного політичного управління (ДПУ), створеного в лютому 1922 р. замість ВНК. 27 квітня 1922 р. ВЦВК надало право розправи безпосередньо на місці скоєння злочину щодо “бандитських елементів”. А 28 вересня 1922 р. політбюро ЦК РКП(б) прийняло секретну постанову, яка надавала право позасудових репресій ДПУ - аж до розстрілу і заслання. В УСРР також приймалися постанови про боротьбу з бандитизмом у жовтні 1922 р. та у травні 1924 р. Прийняті Кримінальний кодекс та Кримінальний процесуальний кодекс не вплинули на прокурорський контроль над ДПУ. А сам каральний орган активно формував систему інформаторів та агентів в усіх соціальних групах суспільства (Кульгавець, 2014, с. 23).

Водночас відбувалось поступове згасання цього спротиву селян. Так у 1924 р. зареєстровано близько 400 нападів на промислові об’єкти та установи, 70 — на транспортні комунікації. У березні 1926 р. ДПУ УСРР у звіті констатувало, що “політичного бандитизму в буквальному значенні цього слова на Україні немає” (Подкур, 2005, с. 97). Нова хвиля повстанства розгорнулася у зв’язку з колективізацією і розкуркуленням. Р. Подкур вважає, що збройний опір 1920 рр. слід вважати продовженням громадянської війни, а не самостійним селянським рухом. Збройні повстання 1930 р. трактувалися не як “політичний бандитизм” (1920 рр.), а як “антирадянські” чи “контрреволюційні” виступи. А спільною причиною виникнення збройних конфліктів стала економічна політика радянської влади та масове насилля партійних та радянських працівників над селянами (Подкур, 2005, с. 100).

З метою придушення політичного спротиву більшовицького режиму діяли не лише каральні органи, а і вся судова і прокурорська система. Водночас визначальною була діяльність вищого партійного керівництва. Саме воно визначало всі дії каральної і правоохоронної систем. Це добре видно за матеріалами “окремої папки” політбюро ЦК КП(б)У, яка мала вищу ступінь секретності та показує справжні наміри і мотиви роботи партапарату. Політичним справам, які проводились у судовому порядку вище партійне керівництво СРСР та УСРР надавало важливого значення. Існувала спеціальна комісія політбюро з політичних справ, яка розглядала відповідні випадки та давала вказівки прокуратурі і судам, які рішення потрібно приймати. Це різний спектр кримінальних справ: справи колишніх жандармів царського часу, військових українських держав 1917-1921 рр., диверсій на виробництві тощо. Ми ж звернемо увагу на справи проти учасників селянських повстань (судили і тих, хто раніше прийняв амністію), контрабандистів і шпигунів у прикордонних районах Волині.

Партійне керівництво намагалось, засекретивши згадану діяльність, дотримуватись зовнішніх ознак судового розгляду. А насправді рішення про вирoki приймалися не в судах чи в каральних органах, а вищим партійним керівництвом. Так у квітні 1924 р. з Москви за підписом Й. Сталіна надійшла у Харків до ЦК КП(б)У секретна шифротелеграма, де було вказано на недопустимість вирішення питання про вищу міру покарання у політичних справах без згоди ЦК РКП(б). І наказано замінити вищу міру покарання на ув’язнення чотирьом засудженим по відомій справі Київського обласного центру дій (ЦДАГО України, Ф. 1/16/2,

арк. 29). Вже у вересні 1924 р. була надіслана шифротелеграма за підписом В. Молотова в якій викладалась постанова ЦК РКП(б) про порядок винесення смертних вироків, яка показує настільки суд мав лише підпорядковане становище: 1. Встановити як правило попереднє повідомлення губернською і військовою прокуратурою про всі політичні процеси, по яким можливо передбачається винесення вищої міри покарання — в центральну прокуратуру одночасно з утвердженням обвинувачувального висновку, але до відправлення в суд. 2. Зобов'язати центральну прокуратуру спільно з спеціально виділеним для цього членом ЦКК проглядати представлення місцевої прокуратури і доповідати на Політбюро (ЦДАГОУ України, Ф. 1/16/2, арк. 115).

Невдовзі ЦК КП(б)У створена комісія на чолі з наркомом юстиції та генеральним прокурором М. Скрипником, яка приймала остаточні рішення по політичним справам, але найважливіші затверджувались через політбюро ЦК КП(б)У, а потім політбюро ЦК РКП(б). Найбільш ранній протокол, очевидно, оскільки має № 1, датований 10 лютого 1925 р. Членами комісії були Микола Скрипник (голова), Кирило Сухомлин, Всеволод Балицький, секретар — Романова. А доповідав Шаргей. У цьому протоколі знаходимо під п. 15 рішення про необхідність застосування вищої міри покарання (в залежності від ходу судового слідства) до Анточака, Будзяновського, Прокопчука, звинувачених по багатьом статтям, пов'язаним з політичними злочинами. Всі вони звинувачувались Волинським губвіддлом ДПУ (ЦДАГОУ України, Ф. 1/16/3, арк. 13- 13 зв.).

Справи про шпіонаж на користь Польщі були під пильним контролем не тільки Харкова, а і Москви протягом всіх 1920 рр. Так, 3 квітня 1925 р. надійшла шифротелеграма Сталіна з вимогою “дати вказівку судам і прокуратурі про те, що викриті в контрреволюційних злочинах, пов'язаних з Польщею і шпіонажем на користь Польщі, судились з усією суворістю існуючих законів без застосування пом'якшення вироків”. А вже до засуджених не могла бути застосована амністія чи помилування без попереднього погодження з комісією політбюро ЦК РКП(б), до якої входили Держинський, Куйбишев та Криленко (ЦДАГОУ України, Ф. 1/16/3, арк. 21).

І вже 7 квітня у відповідь на цю директиву комісія М. Скрипника розробила свої заходи для недопущення можливих касацій за згаданими справами - дотримання всіх процесуальних норм і вказівка прокурорам не приймати таких касацій. А також відмовились від призупинення виконання вироків тих, хто був призначений для обміну з Польщею (ЦДАГОУ України, Ф. 1/16/3, арк. 28-28 зв.). 14 травня у протоколі комісії також є значна кількість справ з Волині, але відсутність матеріалів про обвинувачених не дає можливості детально визначити фактову складову у цих політичних справах (ЦДАГОУ України, Ф. 1/16/3, арк. 149-150). Так само і у протоколі №4 від 30 липня 1925 р. (ЦДАГОУ України, Ф. 1/16/3, арк. 153 зв) та № 5 від 10 листопада 1925 р. (ЦДАГОУ України, Ф. 1/16/3, арк. 156-162). Так само і у як і у наступних протоколах від 28 березня 1926 р. та від 5 травня 1926 р., (ЦДАГОУ України, Ф. 1/16/5, арк. 48-49, 87-88). Але за статтями, за якими звинувачували, можна сказати, що це переважно шпигунство на користь іноземних держав, диверсії та повстання.

Диверсійній роботі з боку Польщі і відповіді на неї ДПУ відведена значна роль у доповіді В. Балицького на засіданні політбюро ЦК КП(б)У 26 червня 1925 р. і у відповідному проекті резолюції на її основі (ЦДАГОУ України, Ф. 1/16/3, арк. 56-60 зв.).

Зауважимо, що звинувачені у польському шпигунстві становили значну частину осіб, яких комісія по політичним справам рекомендувала розстріляти. Так у протоколі від 5 серпня 1926 р. рекомендувалось безумовно застосувати “вищу міру соціального захисту” до 8 осіб і з них за польське шпигунство 4 особи і у залежності від судового слідства - 4 з 12 (ЦДАГОУ України, Ф. 1/16/6, арк. 22-23). Згодом, у зв’язку із значною часовою затримкою реалізації рішень комісії, партапарат ЦК КП(б)У намагався вдосконалити а прискорити процедуру вирішення політичних справ.

Тільки у 1927 р. у матеріалах окремої папки політбюро ЦК КП(б)У з’являються матеріали, які розкривають суть політичних справ та містять пропозиції для комісії — представлення, довідки, доповіді і меморандуми. За ними можемо стверджувати, що поширеним явищем було співробітництво молодих українських селян з прикордонних сіл, які займались пачкарством (контрабандою) з польською розвідкою. За це комісія у політичних справах вважала за можливе, за результатами судового розслідування, застосувати розстріл. Були випадки і участі у шпигунстві на користь Польщі також священників (ЦДАГОУ України, Ф. 1/16/8, арк. 73, 74, 86, 88). Всі ці дії можемо розглядати як протидію різних верств населення Волині більшовицькому режиму.

Такі ж доповіді маємо і до протоколу засідання 25 лютого 1927 р., на якому головував вже М. Михайлик — заступник наркома юстиції і генерального прокурора УСРР (ЦДАГОУ України, Ф. 1/16/8, арк. 136, 149).

25 травня 1927 протокол №7 також має такі додаткові матеріали — доповіді. У них знаходимо звинувачення В. Керне та Г. Баранова у роботі на польську розвідку і неодноразовий перехід кордону у районі Корця. Вони під видом контрабандистів вербували агентів і збирали відомості. Але комісія вирішила передати їх справу на розсуд Надзвичайної сесії Волинського округового суду. Також займалась вербуванням на користь польської розвідки вчителька О. Вишневецька. Цікавим є випадок Карла Войдило, який був секретним співробітником Олевського прикордонного загону, але був перевербований польською стороною та переправляв у Польщу людей. Цікаву інформацію дає доповідь по звинуваченню 14 осіб, які за допомогою контрабанди налагодили передачу шпигунської інформації на польську сторону в Коростенській окрузі у заміні на контрабандні товари, які польські прикордонники пропускали вільно (ЦДАГОУ України, Ф. 1/16/11, арк. 30, 36, 39). Як правило комісія у цих випадках надавала вирішення питання покарання на розгляд судів. Всі ці події можемо розглядати як протидію різних верств населення Волині більшовицькому режиму.

У протоколі №10 від 31 серпня 1927 р. є аналогічні справи про контрабанду (групи із 14 осіб в Коростенській окрузі та 7 осіб у Волинській окрузі), пов’язану зі шпигунством (ЦДАГОУ України, Ф. 1/16/11, арк. 117, 123).

21 вересня 1927 р. протокол №11 зафіксував у доповіді справу двох селян Гриценків, які поєднували контрабанду із шпигунською роботою та справу 9 осіб з

аналогічним звинуваченням (ЦДАГОУ України, Ф. 1/16/11, арк. 170, 173). Окремо від селян, згаданих вище, стоїть колишній офіцер армії УНР Ігор Володимирович Скаршевський, який працював у Олевську агрономом. Він звинувачувався у тісних контактах з польською розвідкою — Другим відділом польського генерального штабу (“двуйка”) та надавав свою квартиру як явочну. Також його підозрювали у зв’язках з колишнім генералом-хорунжим армії УНР Володимиром Оскілком, який був убитий, очевидно агентом ДПУ, 19 червня 1926 р. під Рівним (ЦДАГОУ України, Ф. 1/16/11, арк. 181). Ці документи є свідченням реальної протидії більшовицькій владі та її відповіді на цей спротив.

Вище зазначалось про складне становище прикордонних районів на заході УСРР. Їх особливий статус також визначався міжнародною та ідеологічною доктриною більшовиків. Вони і після поразки у війні з Польщею не полишили ідею просування “світової революції”. У кінці 1920 р. на III конгресі Комінтерну у Москві було створено Закордот, метою якого була організація диверсій і саботажу на сході Другої Речі Посполитої та інспірація там збройних повстань. Диверсійні групи щедро фінансувались і складались з українців (55,7%), євреїв (17%), росіян (11,4 %) і поляків (9 %). Але згодом, зважаючи на незначні результати діяльності Закордоту, з 1926 р. вище військово-політичне керівництво у Москві прийняло рішення про його ліквідацію і розгортання розвідувальної діяльності в Польщі і Румунії, як територію військового конфлікту в найближчий час (Мисюк, 2012, с. 122-123).

Загалом радянська концепція передбачала нейтралізацію загроз із-за кордону через поєднання оборони і наступу та партизанської, диверсійної боротьби у найближчому прикордонні СРСР. Тому необхідною була «воєнізація цивільного тилу» (Подкур, 2014, с. 8).

Додатковою проблемою було те, що кордон погано охоронявся. Можна було відносно легко проникнути на територію сусідньої держави. Причинами такого становища були — недостатність сил для охорони, штучність нових кордонів, єдність населення по обидва боки кордону, контрабанда. Радянська влада не залишала намірів розпалити вогнище світової комуністичної революції і обрала одним із плацдармів для цього саме Волинь. Сюди постійно перекидали з радянського боку диверсійні групи і загони. У прикордонних районах створювали диверсійно-шпигунські школи. Вони діяли в Олевську, Козятині, Коростені та інших містах прикордонної смуги СРСР. У відповідь польська влада сприймала частину перебіжчиків з радянської сторони як агентів радянських спецслужб. До того ж виселяла в УСРР ненадійних (з її точки зору) громадян (Соловей, 2009, с. 300-301, 303).

М. Фрунзе, який розробляв концепцію військової діяльності більшовицької держави у прикордонні, хоча і визнавав допоміжний характер оборонних ліній, все ж вважав за потрібне будівництво інженерних споруд. Так у західній частині УСРР почалось будівництво “Лінії Сталіна” у 1929–1936 рр. а потім у 1936–1939 рр. на кордоні з Польщею та Румунією. Облаштовано було 13 укріплених районів (УР), із них на території України – Київський, Коростенський, Летичівський, Могилів-Подільський-Ямпільський, Рибницький, Тираспольський, Новоград-Волинський. (Подкур, 2014, с. 11-12). Їх розташування було визначене розумінням вищим

військово-політичним керівництвом СРСР ходу майбутньої війни зі західними державами. Й. Сталін уважав, що воєнні дії розгорнуться саме на прикордонних територіях. Тому укріплені райони було максимально наближено до лінії держкордону. Так, Коростенський УР на своєму північному фланзі проходив усього лише в 1 км від кордону (в районі Олевська) та в 96 км – на південному фланзі. Водночас велась підготовка до “малої”, партизанської війни у прикордонні і відповідна підготовка диверсантів, створювались законспіровані спеціальні школи, облаштувались секретні склади зброї, боєприпасів та вибухівки, бази матеріально-технічного забезпечення (серед найбільших — в районах Олевська, Коростеня, Овруча, Славути) (Подкур, 2014, с. 14, 16).

Протягом всього міжвоєнного періоду відбувались збройні сутички на кордоні радянської частини Волині і Польщі. З 1921 р., розвідувальне управління Червоної армії надсилало на суміжні території Польщі добре підготовлені й озброєні диверсійні групи. Їх метою була провокація антидержавних виступів. Волинь поділили на 2 округи та 10 повітових організацій. Вони отримали постійне фінансування. Диверсійні акти, напади на поліцейські дільниці спричиняли відповідну реакцію польських армії та спецслужб (Подкур, 2014, с. 21-22).

У 1925 р. це мало зворотній, міжнародний розголос. У січні 1925 р. відбувся напад з польської сторони на прикордонну заставу недалеко від Ямполья. Невдовзі створена комісія політбюро ЦК РКП(б) на чолі з В. Куйбишевим, яка вже знала, що загін, який напав належав розвідувальному управлінню штабу Червоної армії. У результаті рекомендацій цієї комісії політбюро визнало, що активні диверсійні дії були доповненням військових заходів, але оскільки ці загони часто не виконували директив, пропонувалось розформувати їх і у суміжних державах не створювати бойових груп, діяльність яких би санкціонувалася політбюро (Подкур, 2014, с. 23).

15 липня 1925 р. шифротелеграмою Молотова із Москви повідомлялось про постанову ЦК РКП(б), зміст якої полягав у тому, що не дивлячись на напад польських сил на кордон, необхідно змінити характер виступів у пресі (особливо в Україні) про те, що відповідальність за інцидент лежить на ворожих елементах Англії, яка впливала на Польщу, оскільки лінія партії полягала у економічному і діловому зближенні з Польщею (ЦДАГОУ України, Ф. 1/16/3, арк. 71).

У цей же 1925 рік голова ДПУ УСРР В. Балицький у доповіді на політбюро ЦК КП(б)У серед іншого наполягав на збільшенні асигнувань грошей на контр-диверсійну роботу, оскільки Україна є головним плацдармом майбутнього зіткнення з арміями Польщі і Румунії. Диверсійна робота проводилась для створення повстанських загонів, розладнання тилу у випадку війни. Руйнування господарської роботи до війни. Вважалося, що Польща і Румунія готувала вибухи мостів, теракти, виведення із ладу промисловості Донбасу, отруєння джерел води, поширювали чутки про слабкість Червоної армії, проводили агітацію серед незадоволених рад владою, особливо на селі. (ЦДАГОУ України, Ф. 1/16/3, арк. 56, 58).

Особливо активізувалась диверсійна і контрдиверсійна діяльність СРСР і Польщі у кінці 1930 рр на передодні другої світової війни. Почастішали затримання диверсантів — порушників кордону у 1938р. Так 22 травня, 10 червня 1938 р. було затримано польських агентів, як вважали прикордонники (а Управління

прикордонної і внутрішньої охорони входило до НКВС). Їх передавали, як правило, до Києва до відповідних органів (ГДА СБУ, Ф. 16/1/238, арк. 118, 144).

13 і 14 серпня того ж року на ділянці Олевського прикордонного загону мали місце три випадки порушення кордону. Прикметно, що диверсанти (такий висновок допустимий, оскільки вони були озброєні) були виявлені вже в глибині території і затримані військовими або за допомогою місцевих жителів. Подібні випадки повторились і 21 серпня та 26 вересня (ГДА СБУ, Ф. 16/1/316, арк. 43, 62, 100-101).

17 серпня в районі Олевського прикордонного загону була знищена група із двох осіб, які перейшли кордон із Польщі і заглибились на територію України (ГДА СБУ, ф. 16/1/259, арк. 162).

Нерідко польська розвідка намагалась завербувати українських селян, які мали у прикордонних селах родичів з українського боку. Наприклад, 7 квітня 1938 р. було затримано двох селян із такими намірами (ГДА СБУ, ф. 16/1/0241-0176, арк. 143).

Про найбільш серйозні випадки, по яким вдалося отримати оперативну інформацію від затриманих диверсантів, доповідав народний комісар НКВС УРСР Успенський наркомуну НКВС СРСР Єжову та іншим керівникам 13 червня 1938 р. Йдеться про агента Сігізмунда Песяка (мав документи на ім'я Мархевича), який був озброєний та мав 1500 рублів радянських грошей і, начебто, мав завданням організувати у Києві таємну короткохвильову радіостанцію. А до того закінчив у Варшаві спеціальні курси розвідки (ГДА СБУ, Ф. 16/1/0241-0286, арк. 246).

Особливо звертає на себе увагу передана 10 серпня 1938 р. Єжову та іншим керівникам НКВС СРСР “Записка по проводу № НР 4054” Успенського в якій розлого говориться про трьох затриманих підготовлених польською розвідкою агентах метою яких було вбити Єжова у Москві. Прикметно, що всі вони були затримані в районі Олевська, але розповідали детально про підготовку до згаданих терактів у Москві. Зараз достеменно не можливо сказати про реальність таких намірів. Адже тільки один із диверсантів говорив про перебування у Москві (але затриманий був у прикордонні!). Напевне, у часи “великого терору” самі фантастичні версії слідчих каральних органів вибивались із заарештованих і доповідались керівництву. Одне можна з впевненістю сказати, що всі вони мали при собі зброю — револьвери, гранати (ГДА СБУ, ф. 16/1/0241-0334, арк. 293-303).

Ще одним напрямом репресивної діяльності тоталітарної більшовицької влади у Волинському прикордонні стали депортації населення. Ця територія маркувалась радянським керівництвом як «петлюрівська» та «повстанська». Тому що там компактно проживали національні меншини, які мали основний етнічний масив у державах-сусідах (зокрема на Волині — поляки). Також населення мало родичів у суміжній Польщі, антирадянські настрої проявлялись у значній частини населення. Вже на першому етапі у 1935 р. із прикордоння депортувалось населення спочатку на Біломорсько-Балтійський канал (найбільш активні противники режиму). А на другому етапі виселялись у внутрішні області радянської України (пасивні та потенційні «противники радянської влади»). Із виселених 8342 господарств 3434 були українцями, 2866 — поляками, 1903 — німцями. За соціальним складом: «куркульських» — 1155, одноосібних — 3725, колгоспних — 3396, інших — 53 сім'ї. На вільні в'їхало значно менше людей - 1016 господарств (4217 осіб) із Чернігівської та

Київської областей (Подкур, 2014, с. 24-26) — зразкових колгоспників, які підтримували більшовицький режим. Так зменшувалась малоземельність на Волині і давалась можливість будівництва укріпрайонів, змінювався етнічний склад населення, яке вважалось нелояльним до більшовицького режиму.

Таким чином, можна зробити висновок, що політичні репресії радянського режиму у прикордонних районах Волині у 1920-1930 рр. мали різні причини. Це і селянські повстання, викликані політикою “воєнного комунізму” та втратою Україною державності, і шпигунська та диверсійна діяльність сусідніх держав. Це викликало системні репресії радянського режиму: застосування збройних сил, позасудові розправи, застосування заручництва та інших методів, притаманних тоталітарним режимам. Також були різноманітними (таємні і публічні) форми репресій у відповідь на поширення диверсійної, розвідувально-шпигунської роботи іноземних держав та участі у ній населення прикордонних районів Волині. Вище партійне керівництво надавало великого значення утаємниченню процесів засудження за політичними справами і тому при політбюро ЦК КП(б)У діяла спеціальна комісія, яка і виносила рішення замість судових органів. Також волинське прикордоння стало місцем будівництва укріплених районів для підготовки до війни. А це мало наслідком депортацій нелояльного і поліетнічного населення, переселення пробільшовицьки налаштованого селянства у прикордоння Волині.

Бібліографічний список

- Вільховик, О., 2009. Повстанський рух в Україні як наслідок більшовицьких перетворень на селі та його вплив на селянський соціум. *Гуржіївські історичні читання*, 3, с. 286-290.
- Галузевий державний архів СБУ (ГДА СБУ), Ф. 16/1/0241-0176, арк. 143.
- Галузевий державний архів СБУ (ГДА СБУ), Ф. 16/1/0241-0286, арк. 246.
- Галузевий державний архів СБУ (ГДА СБУ), Ф. 16/1/0241-0334, арк. 293-303.
- Галузевий державний архів СБУ (ГДА СБУ), Ф. 16/1/238, арк. 118, 144.
- Галузевий державний архів СБУ (ГДА СБУ), Ф. 16/1/259, арк. 162.
- Галузевий державний архів СБУ (ГДА СБУ), Ф. 16/1/316, арк. 43, 62, 100-101.
- Ганжа, О.І., 1992. Селянський рух на Україні при переході до непу: бандитизм чи повстанство? *Проблеми історії України*. 2, с. 33-35.
- Греченко, В. А., 2020. Протидія бандитизму в Українській РСР у першій половині 1930-х років. *Юридичний науковий електронний журнал*, [онлайн] 1, с. 24-27. Доступно: <http://lsej.org.ua/1_2020/6.pdf> [Дата звернення 5 червня 2023].
- Кульгавець, Х. Ю., 2014. Поняття “політичний бандитизм” у нормативно-правових актах СРСР та УСРР (1917-1920 рр.). *Юридичний науковий електронний журнал*, [онлайн] 6, с. 20-24. Доступно: <http://lsej.org.ua/6_2014/6_2014.pdf> [Дата звернення 5 червня 2023].
- Мисюк, А., 2012. *Спецслужбы Польши, Советской России и Германии: Организационная структура польских спецслужб и их разведывательная и контрразведывательная деятельность в 1918-1939 годах*. М. : Крафт+.
- Михайлюк, О. 2011. Селянське постанство і «соціальний бандитизм» (1917 – початок 1920-х рр.). *Гілея*. 44 (2), с. 89-101.

- Пасічна, Ю. Г., Кирилюк, Є. М. та Берестовий, А. І., 2019. Суспільно-політична активність селянства в період української революції 1917 – 1921 рр.: виступи, повстанство чи бандитизм? *Український селянин*, 21, с. 101–108.
- Подкур, Р., 2014. Діяльність спецслужб СРСР у прикордонні радянської України у 1920–1930-х рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2 (43), с. -33
Доступно: <http://resource.history.org.ua/publ/za_2014_2__3> [Дата звернення 5 червня 2023].
- Подкур, Р. Ю., 2005. Збройний виступ як радикальна форма опору радянській владі в УСРР в 1920-ті – початку 1930-х рр. (за матеріалами ВУЧК-ГПУ). *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*, 31, с. 90–102.
- Соловей, О. Г., 2009. Прикордонні конфлікти на Волині у 20-х рр. ХХ ст. *Військово-науковий вісник*. 11, с. 298–312.
Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2009_11_22> [Дата звернення 6 червня 2023].
- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/3, арк. 56, 58.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/3, арк. 71.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/8, арк. 73, 74, 86, 88.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/8, арк. 136, 149.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/11, арк. 30, 36, 39.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/11, арк. 117, 123.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/11, арк. 170, 173.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/11, арк. 181.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/3, арк. 149–150.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/3, арк. 153 зв.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/3, арк. 156-162.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/5, арк. 48-49, 87-88.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/3, арк. 56-60 зв.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/3, арк. 13- 13 зв.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/3, арк. 28-28 зв.

- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/6, арк. 22-23.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/2, арк. 115.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/2, арк. 29.
- Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ України), Ф. 1/16/3, арк. 21.
- Ченцов, В., 2000. *Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки*. Тернопіль: Збруч.

References:

- Central State Archive of Public Associations and Ukrainians, f. 1/16/11, fols 170, 173. (in Ukrainian).
- Central State Archive of Public Associations and Ukrainians, f. 1/16/3, fols 156-162. (in Russian).
- Central State Archive of Public Associations and Ukrainians, f. 1/16/8, fols 73, 74, 86, 88. (in Ukrainian).
- Central State Archive of Public Associations and Ukrainians, f. 1/16/11, fol 181. (in Ukrainian).
- Central State Archive of Public Associations and Ukrainians, f. 1/16/8, fols 136, 149. (in Ukrainian).
- Central State Archive of Public Associations and Ukrainians, f. 1/16/11, fols 30, 36, 39. (in Ukrainian).
- Central State Archive of Public Associations and Ukrainians, f. 1/16/11, fols 117, 123. (in Ukrainian).
- Central State Archive of Public Associations and Ukrainians, f. 1/16/3, fols 149-150. (in Russian).
- Central State Archive of Public Associations and Ukrainians, f. 1/16/3, fols 153 zv. Kyiv: Central State Archive of Public Associations and Ukrainians. (in Russian).
- Central State Archive of Public Associations and Ukrainians, f. 1/16/5, fols 48-49, 87-88. (in Ukrainian)..
- Central State Archive of Public Associations and Ukrainians, f. 1/16/6, fols 22-23. (in Russian).
- Central State Archive of Public Associations and Ukrainians, f. 1/16/3, fols 56-60 zv. (in Russian).
- Central State Archive of Public Associations and Ukrainians, f. 1/16/3, fols 13- 13 zv. (in Russian).
- Central State Archive of Public Associations and Ukrainians, f. 1/16/3, fols 28-28 zv. (in Russian).
- Central State Archive of Public Associations and Ukrainians, f. 1/16/2, fol 115. (in Russian).
- Central State Archive of Public Associations and Ukrainians, f. 1/16/3, fols 56, 58. (in Ukrainian).

- Central State Archive of Public Associations and Ukrainians, f. 1/16/3, fol 71. (in Russian).
- Central State Archive of Public Associations and Ukrainians, f. 1/16/2, fol 29. (in Russian).
- Chentsov, V., 2000. *Politychni represii v radianskii Ukraini v 20-ti roky*. [Political repressions in Soviet Ukraine in the 1920 s]. Ternopil : Zbruch. (in Ukrainian).
- Hanzha, O.I., 1992. Selianskyi rukh na Ukraini pry perekhodi do nepu: bandytyzm chy povstanstvo? [The peasant movement in Ukraine during the transition to the NEP: banditry or rebellion?]. *Problemy istorii Ukrainy*, 2, pp. 33-35. (in Ukrainian).
- Hrechenko, V. A., 2020. Protydiia bandytyzmu v Ukrainiskii RSR u pershii polovyni 1930-kh rokiv. [Combating banditry in the Ukrainian SSR in the first half of the 1930s]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, [onlain] 1, pp. 24-27. Available at: <http://lsej.org.ua/1_2020/6.pdf> [Accessed 5 June 2023]. (in Ukrainian).
- Kulhavets, Kh. Iu., 2014. Poniattia "politychnyi bandytyzm" u normatyvno-pravovykh aktakh SRSR ta USRR (1917-1920 rr.). [The concept of "political banditry" in the normative legal acts of the USSR and the USSR (1917-1920)]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, [onlain] 6, pp. 20-24. Available at: <http://lsej.org.ua/6_2014/6_2014.pdf> [Accessed 5 June 2023]. (in Ukrainian).
- Mykhailiuk, O. 2011. Selianske postanstvo i «sotsialnyi bandytyzm» (1917 – pochatok 1920-kh rr.). [Peasant uprising and "social banditry" (1917 - early 1920s)]. *Hileia*. 44 (2), s. 89-101. (in Ukrainian).
- Mysiuk, A. 2012. *Spetssluzhbu Polshy, Sovetskoi Rossyy y Hermanyy: Orhanyzatsyonnaia struktura polskykh spetssluzhb u ukh razvedvatelnaia u kontrrazvedyvatelnaia deiatelnost v 1918-1939 hodakh*. [Special services of Poland, Soviet Russia and Germany: Organizational structure of the Polish special services and their intelligence and counterintelligence activities in 1918-1939]. M.: Kraft+. (in Russian).
- Pasichna, Iu. H., Kyryliuk, Ie. M., Berestovyi, A. I. 2019. Suspilno-politychna aktyvnist selianstva v period ukrainskoi revoliutsii 1917 – 1921 rr.: vystupy, povstanstvo chy bandytyzm? [Socio-political activity of the peasantry during the Ukrainian revolution of 1917-1921: demonstrations, rebellion or banditry?]. *Ukrainskyi selianyn*, 21, s. 101-108. (in Ukrainian).
- Podkur, R., 2005, Zbroinyi vystup yak radykalna forma oporu radianskii vladi v USRR v 1920-ti - pochatku 1930-kh rr. (za materialamy VUChK-HPU). [Armed resistance as a radical form of resistance to Soviet power in the USSR in the 1920s and early 1930s (based on the materials of the VUCHK-GPU)]. *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty*. 31, s. 90-102. (in Ukrainian).
- Podkur, R., 2014. Diialnist spetssluzhb SRSR u prykordonni radianskoi Ukrainy u 1920–1930-kh rr. [Activities of the USSR special services in the border regions of Soviet Ukraine in the 1920s and 1930s.]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*. 2 (43), s. -33 Available at: <http://resource.history.org.ua/publ/za_2014_2__3> [Accessed 5 June 2023]. (in Ukrainian).
- Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine, f. 16/1/0241-0176, fol 143. (in Russian)

- Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine, f. 16/1/0241-0286, fol 246. (in Russian).
- Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine, f. 16/1/0241-0334, fols 293-303. Kyiv: Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine. (in Russian).
- Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine, f. 16/1/259, fol 162. (in Russian).
- Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine, f. 16/1/259, fol 162. (in Russian).
- Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine, f. 16/1/316, fols 43, 62, 100-101. (in Ukrainian).
- Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine, f. 16/1/238, fols 118, 144. (in Russian).
- Solovei, O. H. 2009, Prykordonnii konflikty na Volyni u 20-kh rr. KhKh st. [Near-cordon conflicts in Volyn in the 20s. XX Art.]. *Viiiskovo-naukovyi visnyk*. 11, pp. 298-312. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2009_11_22> [Accessed 6 June 2023]. (in Ukrainian).
- Vilkhovyk, O., 2009, Povstanskyi rukh v Ukraini yak naslidok bilshovytskykh peretvoren na seli ta yoho vplyv na selianskyi sotsium. [Insurgent movement in Ukraine as a legacy of the Bolshevik revolutions in the countryside and yoga influencing the rural society]. *Hurzhiivski istorychni chytannia*. 3, p. 286–290. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 09.06.2023 р.

O. Bon

POLITICAL REPRESSIONS IN THE BORDER REGIONS OF VOLYN IN THE 1920S AND 1930S

The article investigates the reasons, forms and consequences of the political repressions in the border areas of Volyn in Soviet Ukraine in the 1920s and 1930s. In the period between the First and Second World War, after the defeat in the fight for sovereignty, Ukrainian territories were divided between several countries. This created a border problem. In particular, Volyn, being under the rule of Soviet Ukraine and Poland, became an arena of struggle of the communist system, which did not abandon the idea of spreading its influence over Western Europe. The first were brutal repressions by the Bolsheviks against the peasant insurgent movement, which rose up in Volyn as well as in other regions against the policy of “war communism”. By means of ruthless extrajudicial massacres, the use of military force, hostages, and social division of the village, when the poor population was opposed to other classes, the Bolsheviks managed to suppress the peasant rebellion. However, it was only in the mid-1920s that it became possible to completely overcome “political banditry”, as the communist authorities called it. A peculiarity of the peasant insurgent movement in the Volyn region was its orientation towards the sovereignty of the Ukrainian People's Republic. A new wave of uprisings took place during the period of collectivization and dekulakization between 1920s and 1930s. They were classified by the authorities as "counter-revolutionary" protests. The materials of a separate folder of the Politburo of the Central Committee of the CP(b)U,

where the most secret documents were collected, testify to the complete control of the judicial system and the determination of the work of the prosecutor's office and punitive bodies. Specifically, political cases were investigated, in which insurgents, people who cooperated with Polish intelligence and saboteurs were repressed based on the materials of the special commission on political affairs created by the Politburo. This data shows that a significant part of the population opposed the Bolshevik regime. Another form of the communist regime repressions was the deportation of the disloyal population into the interior of Ukraine and the USSR. This way, the ethnic map of the region was being changed and the most loyal population was being settled instead. Moreover, this process can be considered a contribution to the creation of fortified districts in the border regions. According to the military doctrine of the Bolshevik leadership, they were supposed to become a barrier to the advance of the enemy in the inevitably upcoming war. This preparation was also enhanced by training and transferring of subversive groups and agents into the territory of neighboring Poland. Thus, the border regions of Volyn became an arena of subversive and counter-subversive struggle.

Key words: *political repressions, border regions, Volyn, 1920s, 1930s, separate folder of the Politburo, political cases, Olevsk.*